

81.2(4Укр)

Н 34

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ
"ФІЛОЛОГІЧНА"
ВИПУСК 31

УДК 811.161.2'367'4

Адах Н. А.

СИМВОЛІКА АВТОРСЬКИХ НОМІНАЦІЙ ЯВИЩ ПРИРОДИ В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ БАРКИ

У статті проаналізовано символічні особливості авторських номінацій явищ природи, зафіксованих у поезії В. Барки. Виокремлено групи лексичних інновацій, об'єднаних інтегративною семою 'явище природи'. Описано символіку основних назв явищ природи, які найчастіше використовувалися поетом.

Ключові слова: символ, символічне значення, авторський лексичний новотвір, неолексема, сема.

В статье проанализированы символические особенности авторских номинаций явлений природы, зафиксированных в поэзии В. Барки. Выделены группы лексических инноваций, объединенных интегративной семой 'явление природы'. Описана символика основных названий явлений природы, которые чаще всего использовались поэтом.

Ключевые слова: символ, символическое значение, авторское лексическое новообразование, неолексема, сема.

The article analyzes the symbolic features of author's nominations of natural phenomena, recorded in poetry of V. Barka. The groups of lexical innovations, united by integrating seme 'natural phenomena', are singled out. The symbolics of names of natural phenomena, which are often used by V. Barka, is described.

Key words: symbol, symbolic meaning, author's lexical new formation, neolexeme, seme.

Дослідженню проблеми теорії оказіональності присвячено чимало наукових праць вітчизняних і зарубіжних лінгвістів: Є. Куриловича, О. Александрової, М. Бакіної, О. Габінської, О. Земської, Г. Клименко, О. Ликова, В. Лопатіна, Е. Ханпери, Н. Котелової, Р. Намітокової, О. Стишова, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз та ін., де розглядаються переважно загальнотеоретичні питання. Значно менше розвідок про зв'язок авторських лексичних новотворів із символікою та фольклором. Вагоме значення мають публікації М. Костомарова, у яких він зазначає, що кожне поетичне порівняння повинно опиратися на символ, щоб не бути лише грою слів, оманливим видінням, яке пролітає повз нас безплідно, не западаючи ні на хвилину в серце [10, с. 59]. Тому метою дослідження є комплексний аналіз символічних особливостей оказіональних назв явищ природи, засвідчених у поезії В. Барки.

Символ, на думку В. Виноградова, – це естетично оформлена і художньо локалізована одиниця мови в художньому творі [2, с. 374]. Словесний символ лише умовно передає відношення між означуваним і тим, чим він означається, або відповідає тільки одному означуваному. Словесна символіка є важливим чинником творення національно-культурної картини світу [8, с. 3]. Символ найбільш повно характеризує авторську індивідуальність, бо є тією формою, що умовно позначає суть одного поняття чи явища через інше на основі подібності. Образний компонент у значенні слова-символу узагальнює народні уявлення про відповідний об'єкт чи явище природи на рівні його чуттєвого уявлення, що супроводжується певними змінами в семантичній структурі слова [11, с. 7–8].

“Творчість Барки наскрізь інтелектуальна, вона виростає з дуже складних символів, що сприймаються не тільки емоційно як сукупність, але й у своїй суворо-математичній розчленованості, у своїй значущій деталізації. ...При всій його пристрастності, інколи навіть сторонничній фантастичності, як людина Барка – творець скомплікованих інженерних конструкцій для своїх раптових розсяяних видів” [3, с. 52]. Символ у В. Барки є віддзеркаленням духовної структури універсуму, максимально близьким уподібненням, “дзеркалом” краси Божого світу [4, с. 6].

Як відомо, поезії В. Барки ґрунтуються на традиціях бароко, європейського символізму, модернізму, які поет вдало поєднував з українською літературною традицією, з християнською (особливо біблійною) символікою. Осмислення поетом образів-символів минулого перепліталось з пошуком нових форм вираження певного змісту. Розглянемо детальніше символіку основних назв явищ природи, які найчастіше використовувалися В. Баркою.

У поетичному словнику В. Барки репрезентативною є група інновацій, у семантичній структурі яких виділяються семи ‘гроза (грозовиця)’, ‘грім’, ‘блискавка’. За цими явищами природи наші предки вбачали вияв волі язичницьких богів. Приміром, гроза – це битва Перуна з диваками та бісами, яких наслали злі божества. Перун перемагає, коли розбиває хмари й пускає на землю рясний дощ [13, с. 43].

Грім у християнстві асоціювався з карою за гріхи [12, с. 91]. Блискавка сприймалась як вираження Божого гніву, що карає грішних [8, с. 105–106]. У той же час спалах блискавки асоціюється зі світлом, просвітленням [7, с. 328]. Зазначені природні явища не залежали від людини, тому в уявленні українців

вони стали носіями внутрішніх потрясінь, переживань. У словотворчості В. Барки ці слова-явища природи сприймаються як символи, що позначають такі поняття, як:

‘тривога’: ...ну, і дощі; ну, і грозовинник. / крізь душу, від мене виник...;

‘покарання’: За гріх: блискавичняться карі: / на зловийників – зграї сказністю скреготали; Блискавичняться карі: за гріх, / бо кожен довільно злом захворів; З надзем’я – з суду! в села білі, / про скорбі: грозовиці збігли;

‘небезпека’: О, кроткість: кровозірчаний куцик, / часові причетність!.. / краси твого щастя не скрушить – / громинець кричезний; А на сірій скосині, послушник, / “сонечко” від степу тихих... / відпочинь, бо громовинник злющий / нагрозився захватити; ...в грозі громоглагольній. / де сіє полум’я й дощі при чорній волі!;

‘світло’: Грозовістю в звіт насміявся, / обмиваючи землян; Вже береза ближча, в звід, трикірій / воском білим розгалузить: / збірка грозовичок...; На сонцевих кроснах: блискавичник! ткати – / океан розпалавсь; Блискавичник! ткати на сонцевих кроснах – / розпалавсь океан; Береза в блискавичник зросла, / мережножилчасто добіліти...

До цієї ж групи слів-символів можна віднести новотвори, у семантичній структурі яких є коренева морфема *хмар-*. Хмара, за народними уявленнями, – це перешкода, перепона, яку треба подолати [8, с. 107], напр.: В розвалля хмаризни півобід нагнувся: / прозоріє в тонах!; До рамен: з горючістю гроз приникла / хмаризна холодна; ...і з хмари-піни / зоря виіскрюється...

Як відомо, назви явищ природи часто зустрічаються і відіграють помітну роль у поетичній літературній традиції, у фольклорі. Крім номінативної функції, вони є поетичними образами, що уособлюють різноманітні психічні стани, переживання, емоції людини. Сонце і хмара належать до традиційних народнопоетичних образів та виступають як протиставлення добра і зла [6, с. 138]. Продовжує та розвиває цю традицію також В. Барка: ...і з хмари-піни / зоря виіскрюється...; Йдуть хмарки-серпанки; Безмісячна ніч: / бо в хмарохід. як в намет, зачинивсь – / льодисто племінний, з неба, свічник...

Для словотворчості В. Барки характерним є використання символізованих понять, об’єднаних семою ‘вода’ – дощ, море, океан.

У християнській символіці дощ є символом божої благодаті [1, с. 103]. Дощ означає очищення, має спільність зі світом, бо летить з небес [7, с. 179]. За спостереженнями В. Кононенка, слово-образ дощ зараз сприймається переосмислено і означає “смуток”, “тривогу” [8, с. 108]. В іменникових неолексемах В. Барки дощ символізує “добро”, “світло”: Білокрильниця – від парусів лебедніша; / і врожевлена і присвітись!.. / і вбрана: після струнковості дощів’я. / спроміненістю надсвіт’; Веду дощопад недрібний! – / струменями проллю в громівцях, / тисячами додзюрчать...; ...і маківки в дощів’я – вінчик змок...; Розсвіт тв листя: душа їм сестриця; / діти: як птиці, тінке подошів’я...; ...від подошів’я райдужиться дужник.

Веселка “здавна символізує міст між небом і землею, між тимчасовим земним та вічним життям (у християнстві); красу; радість; літо; тепло. У літературі веселка – символ пробудження життя, краси, тасмничості, світлоносності, напр.: в українському фольклорі засвідчено такі відповідники до назви веселка: дуга, туга, смок, цмок, веселуха, коромисло, росалка, райдуга (в рай дуга, коркобець” [9, с. 34]. Зв’язок авторської неології з фольклором можна простежити за такими інноваціями-відповідниками, що утворені від різних частин мови: Спішіть, бо зміряє сузір’їв годинник – / зверхчас: над барвовеселчастий звід; Празничністю від зірок живих, – / іскринно росні! – / барвовеселчаста безліч краплин снажить – досвітній процвіт; Квітнево прилину з первосвятинь зверхсвітніх, / подужаю смертну зловісність!... / барвовеселчато від Деміурга всвітливши; / віднаджую адяних львицив...; Відходить образ сонця, світячи місяць: / тасмничо спломейся! – / при хмарності – вкружно веселчатовіночний. / протиставник ночі.

Вітер – “символ духу, дихання Всесвіту; невловимості, неусвідомленості; швидкості; якоїсь звістки; шкоди, руйнації і водночас оновлення” [9, с. 34]. Таке ж символічне значення мають авторські лексичні новотвори В. Барки: ...від зорі я з сином дожидала, / вітерець-левант із-за грімкого вала / рукавами переймала; З моря вітер-світлокрід прилітає, / дим та тил на крутий Собероаш одвіває...; Не спиниться вітрів’я рясновіте; / як молодість, мина проз мене; І від пустельності зими, в тіснота, / вітрів’я хвилю сірокрильну / крізь сіті зливи з поблиску приносить...; Опівдні на Темрюк-горі, / за снами-риданнями колісковими, /... / три берізки вітрували...

Такі варіації зі словом-символом *вітер* зумовлені передусім ідейно-тематичними настановами поета, адже образи реальності тісно пов’язані з образами явищ природи, які наповнюються відповідним символічним звучанням. Осмислення поетом фольклорних образів-символів перепліталось з пошуком нових форм вираження певного змісту.

Буря у фольклорі й символіці здебільшого “відрізняється від вітру і вважається грубим втіленням сфери богів. Коли божество неба, грому і блискавиці хотіло покарати людей, то роздмухувало вітер, вчиняючи зливу, сипало град і насилало бурю” [9, с. 34]. У поетичному доробку В. Барки неолексеми зі словом буря вживаються рідко: ...коли на попелищі борвій-ураган. / базарники вивітрюються з храму; Попавсь: на каторжництво прехолодне потяг свій слід, та і в снігу не втоне його натура буревійська. Викорис-

товуючи подібні найменування поет продовжував і творчо розвивав фольклорні номінативні традиції (фольк. *борвій, гуррикан* [5, с. 86, 341]).

Сніг здавна символізував страждання, сум, тугу, терпіння, спокій, злу силу [8, с. 111]. Новотвори із такою символічною семантикою наявні в словотворчості В. Барки: *Вслід сніговиниця смутком стеле; / верхогір'я пустельне...; Не встрашує з хуртечин сніжнокрилих – / мороз: як смертна гіркість; Нехай на цаль з дороги зіб'юся: / завихрить, як листик, істоту – / мара сніжнокрила! мара греблюста, / в глибінь на скелину гостру; Снігопадовий спокій* <назва твору>.

Отже, okazіональні назви природних процесів, описаних у поезії В. Барки покликані не лише зобразити зовнішні картини, але й передати настрої, психічний стан самого автора. При цьому ведеться пошук індивідуальних концепцій щодо поетичного відбиття світу, ускладнюється структура словесного образу, висуваючи на перше місце оригінальну метафору, авторську символіку.

Часте звертання поета до символічних образів зумовлене вічними темами добра і зла, життя і смерті, зображення природи, осмислення Всесвіту і місця в ньому людини.

Література:

1. Библийская энциклопедия / [рук. проєкта В. Бутромеев]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 768 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Поэтика русской литературы / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1976. – 511 с.
3. Вірний М. Портрет поета / М. Вірний. – Рівне : Діва, 1998. – 200 с.
4. Головань Т. П. Естетична природа поетичного мислення Василя Барки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 "Українська література" / Т. П. Головань. – К., 2003. – 20 с.
5. Грінченко Б. Словник української мови : в 4 т. / Б. Грінченко. – К. : Лексикон, 1996. – 496 с.
6. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
7. Керлот Х. Э. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 608 с.
8. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
9. Кононенко О. А. Слов'янський світ : ілюстрований словник-довідник міфологічних уявлень, вірувань, обрядів, легенд та їх відлунь у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-слов'ян та інших народів / О. А. Кононенко. – К., 2008. – 784 с.
10. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К., 1994. – С. 201–256.
11. Маленко О. О. Лексико-семантична група "небо" в українській поезії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. О. Маленко. – Харків, 1996. – 18 с.
12. Настольная книга священнослужителя : в 8 т. / [при наместнике Владимире (Мороз)] – К. : Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2003. – Т. IV. – 824 с.
13. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Укр. письменник, 1993. – 63 с.